

SZEMLE

Adattár a középkori Magyarország mezővárosainak okleveleiről

Lakatos Bálint: *Mezővárosi oklevelek. Települési önkormányzat és írásbeliség a késő középkori Magyarországon 1301–1526.*
Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak. Bp. 2019.

Az alábbiakban bemutatásra kerülő kötet a Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport eredményeit közzé tevő kiadványok sorában jelent meg. Ez a csoport az MTA által a „kimagasló teljesítményű fiatal kutatók számára” létrehozott Lendület program keretében működik. A fiatal kutatókat és komoly szaktekintélyeket magába foglaló csapat Weisz Boglárka vezetésével dolgozik, és munkájának eredményeként olyan rangos és hiánypótló kötetek láttak napvilágot, mint a Draskóczy István legújabb kutatásait tükröző, a só bányászatáról és kereskedelméről írott könyv,¹ Mordovin Maxim régészeti szempontú vizsgálaton alapuló textilkereskedelemlről szóló munkája,² vagy az immár sorozatnak is beillő középkori gazdaságtörténeti tanulmányokat magukba foglaló kötetek,³ s tegyük hozzá, a felsorolásunk nem teljes.

Lakatos Bálint frissen megjelent munkája a mezővárosi írásbeliségről egy hallatlanul hasznos,

aprólékos munkával és nagy szaktudással összeállított kézikönyv, amely a címben jelzett témákon kívül egy adattárat tartalmaz mindazoknak a mezővárosoknak az adataival, amelyeknek oklevele maradt az utókorra az 1301–1526 közötti korszakból. Ezért is jelent meg a „Magyar történelmi emlékek. Adattárak” sorozat részeként.

Előzménye a szerző 2013-ban megvédett doktori disszertációja, amelyet Lakatos Bálint több középkorral és kora újkorral foglalkozó várostörténésznek is nagylelkűen rendelkezésére bocsátott a maga „nyers” változatában.⁴ Utóbbi azonban az eltelt hat év alatt folyamatosan frissítette a legújabb kutatási eredményeket is beépítve, így most egy bővített és jóval naprakészebb munkát vehet kezébe a szakma és a nagyrédemű laikus közönség.

A kötet első, „elméleti” része négy részre tagolt. Az első rész a „Mezővárosok és okleveleik” címmel elsőként a mezőváros (*oppidum*) terminológiáját taglalja kitérve a város (*civitas*) és a falu (*villa*) fogalmára is, egyben vázolja a Kubinyi András által létrehozott centralitási kritériumrendszer legfőbb jellegzetességeit (13–14, illetve 195–200.), amelynek segítségével a mezővárosi írásbeliséget jellemezni kívánja. Ezután pontosítja azt a forrástípust, a mezővárosok által kibocsátott okleveleket, amelyeknek vizsgálatát célul tűzte ki a Magyar Királyság teljes területére nézve, beleértve Erdélyt és Szlavóniát is. Ezen a ponton kiemelendő

¹ Draskóczy István: *A magyarországi kősó bányászata és kereskedelme (1440–1530-as évek)*. Bp. 2018.

² Mordovin Maxim: *Textilvégek védjegyei. A textilkereskedelem régészeti emlékei a Magyar Királyság területén*. Bp. 2018.

³ *Pérez, posztó piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Weisz Boglárka. Bp. 2016; *Hatalom, adó, jog. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Kádas István és Weisz Boglárka. Bp. 2017; *Veretek, utak, katonák. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Kádas István, Skorka Renáta, Weisz Boglárka. Bp. 2018; *Márvány, tárház, adomány. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Kádas István, Skorka Renáta, Weisz Boglárka. Bp. 2019.

⁴ Lakatos Bálint Péter: *Hivatali írásbeliség és ügyintézés a késő középkori magyarországi mezővárosokban, okleveleik tükrében*. Doktori disszertáció. Bp. 2013.

a kötet egyik nagy pozitívuma, amely sok szerzővel ellentétben, ide számítva a legnagyobb várostörténetészeket is (Fügedi Erik, Kubinyi András, Bácskai Vera), a maga területi teljességében vizsgálja az utókorra maradt késő középkori mezővárosi okleveles anyagot. Ugyancsak ebben a részben tisztázza azon városok körét, amellyel nem foglalkozik, és azokat, amelyeket városi mivoltuk ellenére (és sok várostörténetész szerencséjére) besorol a vizsgálandó települések közé. Végül az okleveles anyag megoszlásáról és annak jellemzőiről értekezik, kitérve a fennmaradt kiadványokkal rendelkező települések körére – 294 mezőváros és falu –, az oklevelek őrzőhelyeire (nagy főúri gyűjtemények, nagyobb városi levéltárak), azok időbeli megoszlására, nyelvükre és nyelvi tagolódásukra, továbbá az oklevélformákra és az ügytípusokra.

A kötet további három része lényegében azon kérdések és témák elemzése, amelyeket maguk a tanulmányozott oklevelek tárnak elénk. Így kerül sor a második részben a mezővárosi szervezet kérdéskörének tárgyalására. Ennek során a szerző sorra veszi és taglalja az önkormányzati testületet és tisztújítást, a testület szerkezetét és a titulatúrát, a mezővárosok saját tisztségviselőinek sorát, kezdve a bíróval (kitérve a több bíróval rendelkező mezővárosokra pl. ott, ahol a településnek több földesura volt), folytatva az esküdtekkel (kiemelve a 12 fős tanács és altípusainak elterjedtségét) és befejezve a városi külső tanáccsal, megállapítva, hogy utóbbi szervezetéről a középkor végén csupán szórványos adatok szólnak. Különálló alfejezetet szentel a város területén sajátos feladatok ellátására kijelölt hegy- és bányamesterek, vásárbírák, malombírák és egyházzogondnokok leírásának, és ugyancsak egy-egy alfejezetben taglalja a városi testületek összefonódását a területi különkormányzatokkal, a mezőváros ügyeibe beleszólással bíró ispánok, tiszttartók és várnagyok szerepét, végül értekezik a mezővárosok önmegnevezésének kérdéséről és a pecséthasználatról.

A harmadik nagy fejezet a mezővárosok működését, ügyintézését és viszonyrendszerét tárgyalja. Az ügyintézés kapcsán leszögezi, hogy az ügyek

sokasodása helyenként megkövetelte több ülésnap tartását, amely heti három napra is emelkedhetett (pl. Debrecen, Köhalom vagy Óbuda esetében), és a városi ügyintézés gyakorlata alapján megkülönbözteti az ülésnapokat a pecsételő napoktól. Utóbbi rögzített napokon történt az év egy bizonyos szakaszában (pl. Désen karácsony vigíliáján és másodnapján). Ekkor pecsételték meg az év során megkötött ingatlan-adásvételekről kiállított okleveleket, a pecsételés alkalmával pedig a városi közösség tagjai tiltakozással élhettek saját jogaik védelmében. A tanácsülések helyszíne általában a bíró háza volt. Mezővárosi jegyző alkalmazása nem volt magától értetődő jelenség még a középkor végén sem, ezek meglétéről csupán néhány adat szól. A szerző az oklevelek írásképe alapján próbál válaszolni az írnokok jelenlétére, felkészültségére és az oklevélszövegekre gyakorolt nyelvi (német, román) hatásokra. A mezőváros és földesura, továbbá a mezőváros és város közötti viszonyrendszer elemzése zárja a harmadik fejezetet. Utóbbi kapcsán a városok és mezővárosok közti levelezés alapján vázolja előbbieket befolyásoló övezetét, amely sok esetben piackörzetükkel is összevethető. Az északi és északnyugati jó forrásadottságokkal rendelkező városok: Sopron, Pozsony, Nagyszombat, Selmechánya, Korpona, Kassa, Bártfa, Eperjes, Késmárk és Igló példáján keresztül mutatja be a kapcsolatok sokaságát. Itt jegyezzük meg, hogy Kassa és Bártfa kapcsolata az igencsak távol fekvő Váradal talán a Kubinyi András által a váradi vámpir kapcsán hangsúlyozott helyzettel magyarázható. Ugyanis Várad Magyarország több piackörzetének érintkező pontján helyezkedett el, ezért ott volt az ország természetes árucserkezőpontja. Ily módon az erdélyi városokon kívül a felvidéki, a nyugatmagyarországi és az ország központjában fekvő városok kereskedői is részt vettek vásárain.⁵

Az utolsó fejezet a mezővárosi kiadványokban szereplő ügytípusokról értekezik, az ingatlanforgalmi ügyek esetében leírva az ingatlan-adásvételi

⁵ Kubinyi András: *A városi rend kialakulásának gazdasági feltételei és a főváros kereskedelme a 15. század végén.* = Uő: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről.* I. Bp. 2009. 312.

szerződések létrejöttének mozzanatait egészen a végpontot jelentő írásba foglalásig. Ezt követi az oklevelek szerkezetének bemutatása, külön fejezetet szentelve a szavatosság leírásának, amely által az eladó garanciát vállalt a vevő háborítatlan birtoklása érdekében, valamint az adásvételek során mind-egyfelé felmerülő elővásárlási jog betartására is. Az adásvételi oklevelek jellegzetességeinek bemutatása mellett a csere, zálog és végrendeleti ügyek sajátosságait, és végül az ingatlanüggyel kapcsolatos területi hatáskört tárgyalja. Ezek mellett az adósságu-üggyek, tanúsítványok és átírások, a peres ügyek és a mezőváros fogott bírói szerepe kerül bemutatásra.

A kötet nagy érdeme, hogy nem von merev határvonalat a Mohács előtti és utáni események közé (bár a centralitási pontok számításánál 1526-ot tekint a határnak), és Lakatos Bálint végig hangsúlyozza, hogy egyes késő középkori jelenségek a korai újkorban teljednek ki. A kora újkori adatokat az adattárban is bőven bocsátja az olvasó rendelkezésére, ezért is lehet igen hasznos segédeszköz mind a középkorászok, mind a kora újkorászok számára, túl azon, hogy utóbbiaknak mindig a középkori állapotok ismeretéből kellene kiindulnia. A szerző kora újkorra vonatkozó megállapításai nagy részével egyetértünk, kivéve talán a mezővárosok tanácsházaira vonatkozó kijelentését, mely szerint ezek létesítése csupán 17–18. századi jelenségnek tekinthető (187.). Az Erdélyi Fejedelemségben, úgy tűnik, szász mintára, ezek korábbi jelenlétével számolhatunk, hiszen a 16. század második felében nem csupán Várad (1561) vagy Gyulafehérvár (1590), hanem az utóbbi közelében fekvő nem túlzottan jelentős Sárd mezőváros (1583) is rendelkezett tanácsházzal.⁶

Bár az általunk „elméletinek” nevezett első részt még lehetne taglalni, szeretnénk bővebben kitérni az adatbázisban felhalmozott legalább annyira hasznos

és értékes információkra is. Ebben a részben minden egyes település rendelkezik egy három részre tagolódo adattalappal, amelynek élén a szerző feltünteteti az adott központi hely centralitási pontszámát és centralitási kategóriáját (hierarchikus szintjét). Ezt követik a településre vonatkozó adatok, a fennmaradt kiadványokra vonatkozó információk és végül a település igazgatási szervezetére vonatkozó megfigyelések. Itt jegyezzük meg, hogy a kötet összeállítója az adattár elkészítéséhez több mint ezer oklevél adatait használta fel.

A kiadvánnyal rendelkező összesen 294 falu és mezőváros között 42 (valójában 43, de Alvinc és Borberek testvérvárosok egyetlen adattalappal szerepelnek) erdélyi település szerepel, ideértve azokat is, amelyek az Erdélyi Fejedelemséghez csatolt Magyarországi Részekhez (Partium) tartoztak. Ezek a következők: Abrudbánya, Alvinc és Borberek, Bánffyhunyad, Bázna, Belényes, Berethalom, Bihar, Dés, Feltót, Fogaras, Földvár, Golonya, Gyulafehérvár, Hodos, Hunyad, Karánsebes, Kisselyk, Kolozs, Kovászi, Köhalom, Körösbánya, Lippa, Medgyes, Meszt, Mikeszásza, Nagyenyed, Offenbánya, Pankota, Prázmár, Rékas, Retteg, Senk, Szalárd, Szászváros, Szék, Székelyvásárhely, Szentágota, Torda, Tövis, Várad, Vizesmonostor, Vizakna. Megjegyzendő, hogy az adatbázisban nem szereplő, kiadványokkal nem rendelkező mezővárosok sora kiegészíthető más szakirodalmi munkákkal, pl. Emödi Tamás nemrég megjelent (2016) Kraszna és Középszolnok vármegyében fekvő központi helyekre (a legfontosabbak Zilah és Tasnád püspöki mezővárosok) vonatkozó tanulmányával, amelyben a szerző a települések vonatkozó pontszámait is megadja.⁷

Pontszámaik szerint a fenti települések közül a Kubinyi András által kidolgozott rendszer alapján az első hierarchikus szinthez, azaz elsőrendű városokhoz csupán Várad sorolható 42 pontjával. A második szintet, amely a másodrendű városok kategóriája, Gyulafehérvár képviseli 32 pontszámmal, a harmadik szintnél (kisebb városok és jelentős városfunkciójú

⁶ Gálfi Emöke: *Az ország központjától Erdély kapujáig. – Nagyvárad városi helyzete 1526–1580 között.* = *“Várad mint oltalmaztatik”. Küzdelmek Váradért a kora újkorban. Tanulmányok Biharország történetéről 7.* Nagyvárad 2019. 48; Uő: *Gyulafehérvár falakon kívüli főtere és a városvezető réteg a 16. század végén.* Történelmi Szemle LX(2018). 1. sz. 4, 8–9.

⁷ Emödi Tamás: *Mezővárosok és központi funkciójú falvak a 14–17. században Kraszna és Középszolnok vármegyében.* Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiséggyűjtéséből. Új sorozat IX(XIX.) kötet, 2016. 159–186.

mezővárosok) hat mezőváros szerepel, úgymint Torda és Dés azonos, 29, Lippa és Székelyvásárhely ugyancsak egyforma 28, Medgyes 26, és Karánsebes 24 ponttal. Közepes városfunkciójú mezővárosként negyedik szinten áll Nagyenyed (19 pont), Földvár (18 pont), Hunyad és Fogaras (egyenként 16 pont), ötödik szintre, azaz a részleges funkciójú mezővárosok közé került Kőhalom (14 pont), Alvinc és Borberek, továbbá Berethalom (mindhárom 13 ponttal), Tövis és Pankota (12 pont), Szászváros és Kolozs (11 pont). Hatodik szintet (átlagos mezővárosok és mezővárosi jellegű falvak) képvisel Szék, Abrudbánya és Szalárd (10 pont egyenként), Bihar, Kisselyk, Prázmár és Vizesmonostor (9 pont) Bánffyhunad, Körösbánya, Meszt, Offenbánya, Senk és Vizakna (8 pont), Feltót, Rékas (7 pont), Belényes, Hodos, Mikeszásza (6 pont), míg a többi, összesen négy (Bázna, Golonya, Retteg, Szentágota) település a legalsóbb, hetes szinten van, amely a jelentéktelen mezővárosok és központi funkciót ellátó falvakat jelenti.

A pontok számát a tíz kritériumnyaláb alapján (196–198.) az egyes településekre vonatkozó forrásadottságok határozzák meg, kivéve a VIII., úthálózati csomópontokra vonatkozót. Ezzel is magyarázható, hogy bizonyos települések meglepően kevés pontszámmal szerepelnek, és lehet példának okáért Vizesmonostornak vagy Prázmárnak nagyobb pontszáma, mint Vizaknának. Ugyanakkor ez a magyarázata, hogy Abrudbánya csupán a hatodik szintre került a maga 10 pontjával. Igaz, utóbbi talán több pontot is megérdemelt volna, s ezáltal az V. szintre kapaszkodott volna fel földesura, az erdélyi káptalan oklevelének keltezetlen, de mindenképpen a szekularizációt (1556) megelőző oklevele szerint, amely elrendelte, hogy az arany kémlelése és olvasztása csak az abrudbányai officinában történhet, a mezőváros tartozékaiban lakók pedig csak a városuk főterén árulhatnak és vásárolhatnak bármiféle portékát.⁸ A városnak egyébként

⁸ *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. Báthory Zsigmond Királyi Könyvei (1582–1602)*. (Erdélyi Történelmi Adatok. VII. 3. Szerk. Jakó Zsigmond) Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Fejér Tamás, Rác Etelka, Szász Anikó. Kvár, 2005. 48. sz.

egy 17. század elején kelhetett lajstroma szerint öt Mohács előtti kiváltságlevele volt, amelyből egyet II. Ulászló (bizonyára 1508-ban), hármát Szapolyai János erdélyi vajda (1515), egyet pedig Barlabási Lénárt alvajda bocsátott ki (1524),⁹ és a Lakatos Bálint által is említett adómentességet valamint katonáskodás alóli mentesítést foglalhatták magukba.

Végül érdemes összevetni az itt szereplő erdélyi mezővárosok besorolását Rűsz-Fogarasi Enikő 2003-ban kiadott doktori disszertációjának adataival.¹⁰ Utóbbi szerző doktori dolgozatát 1999-ben védte meg, amikor nemcsak a DL-DF adatbázis internetes változata nem állt rendelkezésre, de az Erdélyre vonatkozó várostörténeti szaktanulmányok terén is igencsak gyermekcipőben járt a kutatás. A könyv az erdélyi várostörténeti alap kutatások egyik kiindulópontjává vált, maga Lakatos Bálint is sokszor idézi a szerző munkájának angol nyelvű kivonatát, pontszámait azonban nem veszi át. Az újabb kutatás eredményeként kerülhetett Gyulafehérvár pontszáma (32) alapján a második helyre a középkori értelemben vett Erdély városai közül, nem számolva természetesen a szász városokkal, míg Rűsz-Fogarasinál a negyedik hely illette meg, és csupán 21 pontot kapott, de ezzel magyarázható példának okáért Dés hátraszorulása is, amely utóbbi szerzőnél 33 ponttal Kolozsvár után a második volt a városok sorában. Akkor a város jó helyezését indokolta erdélyi viszonylatban gazdagnak mondható középkori levéltára és a városról szóló bővebb információhalmaz, de Dés és Torda azonos 29-es pontszáma (Rűsz Fogarasinál utóbbi pontszáma 24) elfogadhatóbb a két település azonos alapú gazdasági működése és privilégiumai okán.

⁹ Gálfi Emőke: *A gyulafehérvári uradalom néhány mezővárosáról a 16. század második felében = Cluj – Kolozsvár – Klausenburg 700. Várostörténeti tanulmányok. Studii de istorie urbană*. Főszerk. Lupescu Makó Mária. Szerk. Ionuț Costea, Ovidiu Ghitta, Sipos Gábor, Rűsz-Fogarasi Enikő. 331; Simon Zsolt: *Az aranykitermelés kezdetei a középkori Erdélyben = Certamen II*. Szerk. Egyed Emese, Bogdándi Zsolt, Weisz Attila. Kvár 2015. 225–226.

¹⁰ Rűsz-Fogarasi Enikő: *Privilegiile și îndatoririle orașelor din Transilvania voievodală*. Cluj-Napoca, 2003.

A források alapján dolgozó történész bizonyos lehet benne, hogy az itt bemutatott kötet adatait folyamatosan ki lehet majd egészíteni újabbakkal (mindazonáltal, véleményem szerint nem túl sokkal), azonban tény, hogy az olvasó egy olyan összefoglaló munkát tart a kezében, amely a témában

folyó kutatások legfrissebb fejleményeit dolgozza fel, és foglalja össze. Éppen ezért megkerülhetetlen és igen hasznos segédeszköze lesz a továbbiakban a mezővárosokra irányuló kutatásoknak.

Gálfí Emőke

A kora újkori erdélyi országgyűlésekről

Oborni Teréz: Erdélyi országgyűlések a 16–17. században. Országház Könyvkiadó, Bp. 2018. 424 old.

Az Országház Könyvkiadó 2015-ben indította útjára a *Magyar országgyűlések története* elnevezésű könyvsorozatot azzal a céllal, hogy az egyes korszakok elismert kutatóinak bevonásával a kezdetektől egészen 2014-ig, összesen tizenegy kötetben mutassa be a magyar parlamentarizmus és az országgyűlések történetét. Ezen könyvsorozat részeként látott napvilágot 2018-ban Oborni Teréz munkája, amely a szerző több évtizedes kutatómunkájának lenyomataként öt fejezetre tagolva ad áttekintést Erdély kora újkori országgyűléseiről: az előzményként felvázolt mohácsi csatát megelőző tartománygyűlések működésétől kezdve, a keleti országrész rendi gyűléseit bemutatva jut el az Erdélyi Fejedelemségben létrejött rendi országgyűlések jogköreinek (külügyi, kormányzati, bíraskodási, törvényalkotói), továbbá a fejedelmi hatalom és rendiség viszonyának és politikai szerepének tisztázásáig.

A szerző a történéseket a Buda elestéig számba vevő első fejezetben a középkori integer Magyar Királyságon belüli Erdély kormányzati – de hangsúlyozottan nem államjogi – különállását részletezve tér ki a vajdai hatalom, az 1437-es rendi unió megújításainak (Medgyes, Sárd, Segesvár), valamint az erdélyi rendek tartománygyűléseinek bemutatására. Mindezt annak nyomatékositása érdekében, hogy habár az önálló Erdélyi Fejedelemség létrejötté nem keresendő

a tartomány középkorban kialakult, bizonyos fokú kormányzati különállásában, a későbbi erdélyi államszervezés időszakában a rendek mégis építettek ezen tradíciókra. A rendiség és az országgyűlések további történetében az Oszmán Birodalom expanziója, az ország kettészakadása hozott jelentős fordulatot. Az így kialakult különleges közjogi helyzetet pedig jelzi, hogy az ország kettéoszlott rendiségének királyválasztó országgyűlései két törvényes uralkodót választottak, s I. (Habsburg) Ferdinánd és I. (Szapolyai) János király egyaránt a saját neve alatt összehívott általános és részleges országgyűléseken, a rendeket megnyerve igyekeztek stabilizálni hatalmukat. A szerző azonban rámutat arra is, hogy a kortársak számára elfogadhatatlan volt az effajta megosztottság, s ennek megszüntetése érdekében ültek össze a király nélküli rendi gyűlések. Mindezek azonban nem hoztak megoldást a megosztottságra, s az 1530-as évek elejére a vezető politikai körökben nyilvánvalóvá vált, hogy az ország nem kerülheti el a végleges kettészakadást, így a két fél között tárgyalások folytak, amelyek végül az 1538-as váradi béke megkötéséhez vezettek. Azonban a szerző rávilágít arra, hogy már ezt követően, különösen az I. (Szapolyai) János király halála utáni segesvári országgyűlésen (1540) az erdélyi rendek a korábbi tartományi gyűlések jogköreinek határáig önálló jogalkotásba és

Szalai Ágnes (1992) – doktorandus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, szalai.agnes92@gmail.com

A könyvismertető az Információs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.